

2 Alternativa konzumu ve společnosti hojnosti – freegani

„Máte dvě možnosti existence: 1) Zahodte svůj život vyděláváním peněz, abyste si mohli kupovat věci, které nepotřebujete, a ničit životní prostředí. 2) Žijte plnohodnotný život, ve kterém rozvíjíte své dovednosti k soběstačnosti a k uspokojování svých potřeb, pracujete jen příležitostně a využíváte přebytků v odpadu, přičemž neponičíte naši planetu.“
(Warren Oakes, Freegan manifesto, freegan.info)

Uvedený citát z freeganského manifestu reprezentuje agitační rétorikou hlavní charakteristiky freeganství. Freegany tak můžeme definovat jako jedince, kteří „využívají alternativní životní strategie založené na omezené participaci na konvenčním ekonomickém systému a minimální spotřebě zdrojů“ (<http://freegan.info/>). Základní principy freeganství lze shrnout do šesti bodů:

1. Využívání odpadu
2. Minimalizace odpadu
3. Ekologická doprava
4. Squatování
5. Pracovat méně (ve smyslu pracovních pozic na trhu práce)
6. Zelený životní styl – zemědělství, sběračství, nepoužívání farmak, podpora parků ve městech atd. (<http://freegan.info/>)

Freegani představují reakci na plýtvání potravinami a zároveň na hladovění ve světě. Tato reakce spočívá ve využívání vyřazeného jídla pro sebe a pro druhé, kteří jsou v sociální nouzi (Edwards & Mercer, 2012). Důležitá je motivace k této životní strategii, jež není dána hmotnou nouzí ani primární snahou ušetřit. Podkrýt význam nám pomůže etymologie slova „freegan“. To se skládá z kořenů dvou slov: „free“ ve smyslu volný, svobodný, zadarmo a „vegan“, tedy osoba, která nekonzumuje maso ani živočišné produkty. Pojem „freegan“ se objevil v 90. letech 20. století (Kouřil, 2009).

Kolébku freeganství je New York. Koncem 80. let 20. století se zde několik alternativců pokusilo vymezit vůči marnotratnému systému. Záhy se tento způsob života „zadarmo“ začal šířit do dalších zemí a také mezi širší vrstvy společnosti. Není neobvyklé narazit mezi freegany na učitele, úředníky či právníky (Pelikán, 2009).

Obrázek 1. V kontejneru na ovoce a zeleninu.
Zdroj: foto autorka

Obrázek 2. Odpad.
Zdroj: foto jeden z freeganů

V Česku lze freeganství vystopovat mezi alternativně naladěnými skupinami spojenými se squaterskou subkulturou, s idejemi anarchismu a principu DIY³ (Do-It-Yourself čili udělej si sám).

Typickým znakem freeganství je využívání odpadu, jehož projevem je tzv. dumpster diving (český ekvivalent „kontejnering“ se příliš nepoužívá). Bedřich (2009) označuje dumpster diving za ukázkový příklad aktivismu postmoderního světa, který svou radikální kritikou konzumní společnosti a ukotvením v environmentálním a sociálním kontextu přesahuje pouhou pomíjějící módní vlnu. Leitmotiv freeganské kritiky – přesycenost, všeprostopující ekonomizace či neadekvátní růst spotřeby a z něho pramenící nesmyslné plýtvání – nachází v dumpster divingu návod, jak na individuální úrovni řešit frustraci z nadspotřeby, konzumerismu, nerovnoměrné distribuce, devastace přírodních zdrojů.

Je třeba podtrhnout, že dumpster diveři nepoužívají potraviny poškozené nebo zkažené. Jedná se o potraviny, které končí v kontejnerech u obchodních řetězců z důvodu neodpovídajícího tvaru či barvy, nedostatečného lesku, poškozeného obalu, blízkého se data spotřeby nebo prostě jen proto, že musejí uvolnit místo dalšímu zboží.⁴ Ukázkou kontejneru na ovoce a zeleninu u jednoho z brněnských obchodních řetězců uvádíme na obrázku 1. V takovém kontejneru je možné najít množství kvalitních potravin (viz obrázek 2).

Ve slangové mluvě se můžete setkat s pojmem „freeganit“, tedy získávat zadarmo. Je až překvapující, co všechno lze freeganit a jakou část svých potřeb dokážou

3 DIY kulturu můžeme považovat za kontrakulturu rozvíjející se od 60. let 20. století (druhá vlna probíhala v 90. letech). Jedná se o aktivity zaměřené na mladé lidi a realizované mladými lidmi. Tyto aktivity jsou spojené se zeleným radikalismem, přímou politickou akcí a hudebními experimenty (McKay, 1998).

4 Evropská komise odhaduje, že se v domácnostech, supermarketech a restauracích zemí EU vyhazuje až 50 procent nežádavých potravin (<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/ekonomika/161155-v-eu-se-vyhazuje-az-50-procent-potravin-brusel-vola-po-omezeni-plytvani/>).

freegani „odpadem“ pokrýt. Zmínili jsme již potraviny, zejména ovoce a zeleninu, ale je možné takto získávat i pečivo, mléčné výrobky atd. V kontejnerech na papír se skrývají knížky, časopisy, komiksy. U obchodů s nábytkem získávají někteří nábytek nebo materiál na jeho výrobu. U popelnic s komunálním odpadem se také často nacházejí boty, elektrospotřebiče a kuchyňské potřeby, hračky či umělecká díla. Výzvou je také vyklízení domů a sklepů, při kterém lze přijít ke sportovnímu vybavení (běžky, kola), k hudebním nástrojům a řadě dalšího „zboží“.

Životní styl freeganů je komplexním projevem kulturní rezistence (Pentina & Amos, 2011). Nezakládá se pouze na využívání odpadu, ale na záměru minimalizovat účast na kapitalistické ekonomice jako takové. Tuto účast lze snížit využíváním odpadu, sběrem volně rostoucích plodin, výměnným obchodem namísto platby penězi, využíváním starých věcí (např. použitého oblečení), recyklací a šetrným životním stylem. Veganská strava a celkové nepoužívání živočišných produktů (například oděvů) má pak širší environmentální dopad na celou planetu (Kouřil, 2009).

Ne všichni freegani jsou vegany. Někteří jsou vegetariány, jiní dokonce vitariány⁵. Často je veganství vnímáno jako ideál, ke kterému někteří směřují. Mnozí jsou tak jakýmsi semivegany, někteří naopak mohou konzumovat i maso. Klíčové je individuální vymezení vztahu freeganství a vegetariánství, které lze zjednodušit do dvou typů:

1. **Freeganství může být nadřazeno vegetariánství.** To znamená, že má-li freegan zvolit, zda zkonsumuje masný výrobek, nebo tento výrobek bude znehodnocen, zvolí jeho konzumaci. V žádném případě však nevytváří poptávku po mase, především nekupuje maso a masné výrobky. Ke konzumaci masa se dostávají freegani v důsledku zaměstnání nebo ve vztahu k rodině. V gastronomii je typickým příkladem práce v restauraci. V rodině zase návštěvy širší rodiny, zejména prarodičů. Vyskytuje se také na cestách, kde není možné se stravovat plně vegetariánsky.

2. Opačnou situací je **nadřazení vegetariánství nad freeganství.** Vegetariánství či veganství je dodržováno absolutně, freegan nepřijme nabídku masa a masných výrobků ani v situaci, kdy hrozí, že jinak bude maso znehodnoceno. Přesto se snaží znehodnocení masných výrobků zabránit – může je nabízet například přátelům, rodině nebo bezdomovcům. Freegan také nekonsumuje maso, i když k němu v dané situaci neexistuje alternativa (např. z důvodu cestování).

Freeganství lze provozovat jak v městském, tak i ve vesnickém prostředí. Vesnické prostředí disponuje větším prostorem k pěstování rostlin a sběru plodin, důležité součásti freeganství. Naopak městské prostředí nabízí místa, kde se koncentruje velké množství recyklovatelného a využitelného odpadu (kontejnery s použitými oděvy, papírem, potravinami) a předmětů vyřazených u popelnic.

Freegani brzy vzbudili zájem sociálních vědců. Zejména etnografické studie byly realizovány v kolébce vzniku freeganství – v New Yorku (Barnard, 2011; Ernst, 2010;

5 Vitariánství je založeno na konzumaci syrové rostlinné stravy (<http://www.vitarian.cz/>).

More, 2011), jinde ve Spojených státech (Gross, 2009; Nguyen, Chen, & Mukherjee, 2014), ale i na východní polokouli – v Austrálii (Edwards & Mercer, 2007; Edwards & Mercer, 2012). V českém odborném diskursu se tématu chopili výzkumně zejména studenti v bakalářských a diplomových pracích (Baráková, 2013; Bedřich, 2009; Horská, 2014; Krupička, 2012; Kubátová, 2014; Osvald, 2013). Protože je u nás výzkum freeganů relativně nový, je třeba začít konceptualizací freeganů.

2.1 Konceptualizace freeganů

V této kapitole diskutujeme teoretické zarámování freeganů. Lze freegany považovat za aktivisty, organizaci nebo za subkulturu? Nejprve nahlédneme na freegany z perspektivy aktivismu, poté diskutujeme několik organizací, se kterými jsou spojeni, a dospějeme ke konceptu subkultury, který, přestože má svá úskalí, se jeví pro „uchopení“ freeganů jako užitečný.

2.1.1 *Freegani jako aktivisté*

Na freegany můžeme nahlédnout různými perspektivami. V sociologické perspektivě můžeme využít metaforu politického divadla. Barnard (2011) přináší tento nevěšdní pohled na dumpster diving, který interpretuje v paralele ke Goffmanově dramaturgické teorii jako politické divadlo odpadu. Freegani své okolí konfrontují nejen letáky a informacemi, ale i skutečným odpadem, který v konzumní společnosti zahrne často i nepoškozené produkty. Tímto „divadelním vystoupením“ chtějí zasáhnout kolemjdoucí tak, aby se stali součástí jejich představení. Cílem přitom není přivést další osoby přímo k freeganství, nýbrž k životnímu stylu, který je v souladu s vybranými prvky freeganské filozofie.

Barnard (2011) se také věnoval analýze webu www.freegan.info. Tento web, reprezentující freegany, je podle něj typickou fluidní nehierarchickou organizací. Freegany přiřazuje k novým sociálním hnutím, což jsou postmoderní hnutí vyjadřující individuální a kolektivní identitu. Vyjádření nonkonformního chování je strategickou funkcí nových sociálních hnutí.

Nová sociální hnutí jsou spojena s protestem (Kopecký, 2004) a s aktivismem (Císař, 2008)⁶. Aktivisté reagují na současnou sociální, ekonomickou a ekologickou krizi, ke které nabízejí radikální alternativy (Chatterton & Pickerill, 2010). U freeganů jsou tyto politické alternativy spojeny s environmentálními a potažmo politic-

6 Císař (2008) řadí organizace takzvaných nových sociálních hnutí, jako jsou sítě skupin bojujících za ochranu životního prostředí, za lidská práva nebo za práva žen, k tzv. novému transakčnímu aktivismu. Ten je na rozdíl od tzv. starého participačního aktivismu charakteristický relativně nízkou mobilizační kapacitou a zároveň vysokou kapacitou advokační.

kými otázkami. Aktivismus ze své podstaty není pasivní. Aktivismus neznamena jen abstraktní povědomí o problému, ale dovednost se do tohoto problému „vložit“. Je to proces proměny světa, ve kterém dochází také k proměně osobnosti (Roth, 2010). Freegany lze chápat jako environmentální aktivisty, jejichž dominantním tématem je antikonzumerismus (Ewards & Mercer, 2007).

Antikonzumní hnutí se staví vůči konzumerismu jako životní orientaci – druhu konformního davového myšlení, na kterém se podílejí podle Heatha a Pottera (2012) média, zejména reklama, která se snaží pracující přesvědčit, že je laciné konzumní zboží učiní šťastnými. Choi (2011) uvádí v tabulce 1 typologii antikonzumeristů podle motivace a cílů. Motivace se liší podle toho, jestli antikonzumeristé upřednostňují vyjádření individuálních preferencí, nebo realizaci sociálních hodnot. Cíle pak podle toho, jestli je antikonzumerismus zaměřen proti nějaké konkrétní značce či produktu, nebo všeobecně, napříč konzumním spektrem.

Tabulka 1
Typologie antikonzumeristů podle motivace a cílů

Typy antikonzumerismu		Motivace	
		vyjádření individuálních preferencí	realizace sociálních hodnot
Cíle	napříč spektrem	<p>1</p> <p>Antikonzumerismus z únavy pod tlakem informací o produktech</p> <p>Věnuje se omezené spotřebě z důvodu tlaku množství informací o produktech</p>	<p>3</p> <p>Osvícený antikonzumerismus</p> <p>Redukce spotřeby za účelem zlepšení společnosti a trhu</p>
	specifické produkty a značky	<p>2</p> <p>Antikonzumerismus z negativní zkušenosti</p> <p>Odmítání spotřeby určitých produktů z důvodu negativní zkušenosti nebo předsudků</p>	<p>4</p> <p>Aktivistický antikonzumerismus</p> <p>Protest proti škodlivosti určitých produktů nebo neetickému chování korporací</p>

Zdroj: upraveno dle Choi (2011)

Freegany můžeme v této typologii přiřadit k 3. a 4. typu. Jejich motivací není jen snaha vyjádřit vlastní preference, ale i snaha proměnit společnost v duchu sociálních a environmentálních hodnot, které jsou se subkulturou svázány (typ 3 a 4), jak ukázaly výsledky provedeného výzkumu.

Zaměřují se na spotřebu obecně (typ 3) i na dílčí produkty, zejména na masné výrobky (typ 4). Kromě masného průmyslu jejich aktivismus doplňují aktivity zaměřené na eliminaci spotřeby specifických produktů (např. maso, ryby, mléčné výrobky, kožešiny atd.) a značek (např. McDonald's). Za účelem naplnění cílů realizují protestní události, tj. „skutečná shromáždění nejméně tří lidí, kteří se sejdou na veřejném místě, aby vznášeli požadavky, které se dotýkají zájmů nějakého institucionálního nebo kolektivního aktéra, nebo kteří sepsali petici adresovanou takovému aktérovi“ (Císař, 2008, s. 19).

S antikonzumerismem to však není jednoduché. Stal se módním tématem, tedy částečně záležitostí masovou. Zároveň všichni kritici konzumerismu žijí v systému, který je konzumní, a do určité míry se na něm sami podílejí. Tento paradox částečně řeší životní strategie dobrovolné skromnosti, kterou popsala Librová ve své publikaci *Pestří a zelení* (1994). Dobrovolná skromnost není dána materiální nouzí, nýbrž vlastním rozhodnutím zakotveným v hlubokých psychologických strukturách (Librová, 1994). Dobrovolná skromnost se přitom netýká jen několika radikálních jedinců, ale prolíná se napříč společností. Z hlediska vzdělanostní struktury například zahrnuje jak vysokoškoláky, tak i vyučené (Librová, 1994). Je zřejmé, že tito lidé nežijí mimo onen hlavní proud – konzumní systém. V reálné podobě se tedy jejich antikonzumerismus nevyznačuje odmítnutím konzumního systému jako takového, nýbrž dobrovolnou skromností v rámci tohoto systému.

Freeganství je takovou strategií dobrovolné skromnosti, která jako žitý koncept nabývá rozmanitých podob. Samozřejmě, aby byl takový životní styl realizovatelný, obsahuje určitou míru participace na tolik kritizované konzumní společnosti. Freegani tedy pracují na trhu práce, často ale pouze na zkrácené úvazky. Nižší životní náklady jim to umožňují. Squatování je v Česku problematické. Nejznámější pražské squaty Milada a Ladronka již zanikly. Squatování nahrazuje spíše společné bydlení na privátech. Freegani tedy nežijí vně konzumní společnosti, ale hledají alternativy v jejím rámci.

2.1.2 Freegani jako organizace, nebo subkultura?

Jako organizace můžeme označit formální či neformální skupiny spojené s aktivismem, do kterých se někteří freegani sdružují. V České republice se freegani angažují veřejně na bázi dobrovolnictví v organizacích bojujících za práva zvířat, sociální spravedlnost, fair trade atd. V této kapitole představíme dvě organizace, které se nejčastěji objevily v realizovaném výzkumu mezi freegany: *Kolektiv pro zvířata* a *Food not Bombs*.

Neformální organizací sdružující mimo jiné freegany je *Kolektiv pro zvířata* (KPZ). Sami sebe definují jako „brněnskou skupinu propagující nekonzumní životní styl bez krutosti ke zvířatům, veganství, respekt k přírodě, recyklaci, freeganství, alternativy ke kapitalismu a solidaritu se znevýhodněnými“ (<http://kolektivprozvirata.blogspot>).

cz). Podílejí se na šíření tištěných či elektronických letáků propagujících veganství a upozorňujících na různé formy týrání zvířat.

Někteří freegani působí v anarchistické iniciativě *Food not Bombs* (FNB), která využívá přebytky jídla z restaurací, obchodů, ale i z kontejnerů a připravuje z nich bezplatnou vegetariánskou stravu pro všechny potřebné. *Food not Bombs* má politické kořeny, vznikla v roce 1980 v USA, při protestu skupiny přátel proti jaderné elektrárně ve státě Massachusetts (Edwards & Mercer, 2007). Většina času zasvěceného práci ve FNB se využívá k bezplatnému získávání jídla ze všech možných zdrojů: z velkých skladů, obchodů se zdravou výživou, pekáren a jiných míst, ve kterých se z různých důvodů nepovoluje jeho prodej. Další formou činnosti některých lokálních skupin FNB je pomoc při akcích různého charakteru: blokády transportů radioaktivního materiálu, atomových elektráren, kampaně proti ekonomické globalizaci a praktikám nadnárodních koncernů apod. (<http://food-not-bombs.cz/>).

Freegani tedy pro nás nejsou organizací, ač v různých organizacích mohou působit. Jako užitečnější se jeví o nich uvažovat jako o subkulturě. „Slovo subkultura je nabitě záhadností, tajnými přísahami a podsvětím“ (Hebdige, 1979). Zkoumání subkultur tak nese příslib neobjeveného a jeví se jako atraktivní. Subkultury jsou nejčastěji zkoumány v kontextu kulturních studií (Hall & Jefferson, 2006), sociálně patologických jevů – autoři Chicagské školy, zejména Albert Cohen a jeho obecná teorie subkultur (Gelder & Thornton, 1997), nebo v kontextu kriminologie a politologie (Wolfgang & Ferracuti, 2001; Hamm, 1993). U nás převládá zájem o subkultury na poli sociologie (Nedbálková, 2000, 2006), politologie (Mareš, 2003, 2010; Smolík, 2006, 2008, 2010; Císař & Koubek, 2012) a sociální práce (Srový, 2002). Pedagogickým tématům ve vztahu k subkulturám⁷ zatím nebyla příliš věnována pozornost. Toto bílé místo může zaplnit provedený výzkum, který odhalil subkultury jako aktéry edukační reality. Subkultury mají různé vztahy k majoritě, a to od izolace až po intervenci. Izolací rozumíme snahu subkultury uzavřít se do sebe, zatímco intervencí snahu zasáhnout do majoritní společnosti. Tyto zásahy bývají agitačního charakteru a lze na ně nahlížet jako na edukační aktivitu svého druhu.

Nejprve se však zastavíme u samotného pojmu „subkultura“, protože jeho chápání prošlo dlouhým vývojem až do stadia, kdy jej někteří autoři považují v současnosti za nerelevantní, jak uvedeme dále. Vzhledem k tomu bude koncept subkultury redefinován. Nejprve ale vyjdeme ze stávajících definic subkultury. Průcha, Walterová a Mareš definují subkulturu jako „kulturu odlišnou (upřednostňovanými hodnotami a způsoby chování) od dominantní kultury, jež je přesto její součástí“ (Průcha, Walterová, & Mareš, 2003, s. 236). Uvedená definice naznačuje obtížnou ohraničitelnost konceptu. Dle Brakovy (1985) definice je subkultura systémem významů, vyjádření a životních stylů rozvinutých sociálními skupinami. Z uvede-

⁷ V pedagogických vědách jsou subkultury spojeny zejména s prevencí, například politického extremismu (Mareš & Smolík 2010).

ných definic vyplývá, že subkulturu tvoří určitá skupina lidí v rámci dominantní kultury, která se vyznačuje odlišnostmi v hodnotách a životním stylu. Koncept subkultury je bohatý i problematický z důvodu poměrně dlouhé historie. Podíváme se tedy v historické perspektivě na to, odkud tento koncept pochází a jak se vyvíjel.